

DÜŞÜNCE • KÜLTÜR • MEDENİYET

GERİ KALMIŞ TOPLUMLARDA SANAT, TARİH VE DEĞERLER MESELESİ

Medeniyet, Liyakat ve İnsan İlişkileri Üzerine Bir Değerlendirme

Gazeteci, Senarist ve Yönetmen
Osman Akdağ

Giriş: Medeniyet yalnızca bina ve teknoloji değildir

Bir toplumun gelişmişliği, yalnızca sahip olduğu yolların uzunluğu, binalarının yüksekliği, fabrikalarının sayısı ya da teknolojik araçlarının yeniliğiyle ölçülemez. Bunlar kalkınmanın görünen yüzüdür; fakat medeniyetin asıl ölçüsü insanın değeri, adaletin gücü, bilginin itibarı, sanatın toplum hayatındaki yeri ve tarihî mirasa gösterilen hürmettir. Bir ülke büyük yatırımlar yapabilir, şehirlerini genişletebilir ve ekonomik olarak büyüyebilir. Ancak insan ilişkilerinde nezaket kaybolmuşsa, görevler ehil olmayan kişilere veriliyorsa, sanat gereksiz bir süs gibi görülüyorsa ve tarihî eserler rant uğruna yok ediliyorsa, orada gerçek anlamda bir medeniyet hamlesinden söz etmek zordur.

“Geri kalmış toplum” ifadesi çoğu zaman yalnızca ekonomik yoksulluğu anlatmak için kullanılır. Oysa geri kalmışlık zihinsel, ahlaki, kültürel ve kurumsal boyutları bulunan daha derin bir meseledir. Kendi değerlerini bilmeyen, geçmişinden ders çıkarmayan, sanatçısını yalnız bırakan, öğretmenini değersizleştiren ve liyakati ikinci plana atan bir toplum; maddi imkânları artsa bile ruhen yoksullaşabilir. Çünkü medeniyet, insanın maddeye hükmetmesinden önce kendi nefesine, öfkesine, ihtirasına ve bencilliğine sınır koyabilmesidir.

Bu nedenle sanat, tarih, toplumsal değerler, liyakat ve insan ilişkileri birbirinden ayrı başlıklar değildir. Hepsi aynı medeniyet ağacının dallarıdır. Ağacın kökü tarih ve hafıza; gövdesi ahlak ve adalet; dalları bilim, sanat ve eğitim; meyvesi ise huzurlu, üretken ve onurlu insandır. Kök kurduğunda dallar yeşermez, adalet zedelendiğinde liyakat gelişmez, sanat sustuğunda toplumun vicdanı körelir.

1. Geri kalmışlığın görünmeyen yüzü

Geri kalmışlığın en tehlikeli biçimi, bir toplumun kendi eksikliklerini fark edememesidir. Sorunların üzeri büyük sözlerle örtülür, eleştiri düşmanlık sayılır ve başarısızlıkların sorumluluğu sürekli başkalarına yüklenirse ilerleme mümkün olmaz. Gelişmiş toplumların en önemli özelliklerinden biri, hatalarıyla yüzleşebilme cesaretidir. Kurumlar yanlışlarını ölçer, yöneticiler hesap verir, bilim insanları özgürce konuşur ve sanatçılar toplumun acıyan taraflarını görünür hâle getirir.

Zihinsel geri kalmışlıkta soru sormak yerine ezberlemek, araştırmak yerine söylentiye inanmak, üretmek yerine taklit etmek öne çıkar. Böyle toplumlarda unvan bilgiye, yakınlık liyakate, gösteriş niteliğe üstün gelebilir. Kişinin hangi işi yapabildiğinden çok kime yakın olduğu önem kazanır. Sonuçta kurumlar zayıflar, gençlerin çalışma azmi kırılır ve yetenekli insanlar kendilerine başka ülkelerde gelecek aramaya başlar.

Ahlaki geri kalmışlık ise kamusal malı sahipsiz görmek, hakkı güçlüünün ayrıcalığı saymak, sıraya ve kurala uymamayı kurnazlık kabul etmek biçiminde ortaya çıkar. Oysa medeniyet, kimsenin görmediği yerde de doğru davranabilmektir. Sokakta, trafikte, okulda, hastanede ve devlet dairesinde insan onuruna saygı gösterilmedikçe en ihtişamlı yapılar bile medeniyetin eksikliğini gizleyemez.

2. Tarihî eserler: Taşa yazılmış toplumsal hafıza

Dünyadaki tarihî eserler, insanlığın ortak hafızasıdır. Bir cami, kilise, sinagog, köprü, han, çeşme, kale, kervansaray, mezar taşı ya da geleneksel ev yalnızca taş, ahşap ve harçtan oluşmaz. Her eser, yapıldığı dönemin inancını, estetik anlayışını, teknolojisini, gündelik hayatını ve insan ilişkilerini geleceğe taşır. Tarihî yapıyı korumak, geçmişi dondurmak değil; geçmişle gelecek arasında canlı bir köprü kurmaktır.

Gelişmiş medeniyet anlayışına sahip ülkeler tarihî dokuyu ekonomik ve kültürel bir değer olarak görür. Restorasyon bilimsel yöntemlerle yapılır, şehir planları tarihî çevreyi gözetir, müzeler eğitimin bir parçası hâline getirilir ve çocuklara miras bilinci kazandırılır. Tarihî merkezler yalnız turist çekmek için değil, kentlinin aidiyet duygusunu güçlendirmek için yaşatılır. Çünkü geçmişini tanıyan insan, yaşadığı şehrin sıradan bir tüketicisi değil, sorumlu bir emanetçisi olur.

Geri kalmış anlayışta ise tarihî eser ya ihmal edilir ya da aslına aykırı müdahalelerle kimliğini kaybeder. Bazen bir yapı, kısa vadeli kazanç uğruna yüksek binaların arasında boğulur; bazen kitabeler okunamaz hâle gelir, geleneksel sokaklar yıkılır ve yerel mimari tek tip betonlaşmaya teslim edilir. Kötü restorasyon da yıkım kadar tehlikelidir. Tarihî bir eseri yeni görünür hâle getirmek, onu korumak anlamına gelmez. Koruma; malzemeye, tekniğe, belgeye, çevreye ve eserin ruhuna sadakat ister.

Türkiye; Anadolu, Mezopotamya, Balkanlar, Kafkaslar ve Akdeniz havzasının birikimini taşıyan benzersiz bir coğrafyadır. Selçuklu taş işçiliğinden Osmanlı külliyelerine, antik kentlerden geleneksel köy evlerine kadar her eser büyük bir emanettir. Bu mirası korumak yalnız Kültür Bakanlığının ya da belediyelerin görevi değildir. Üniversiteler, vakıflar, sivil toplum kuruluşları, medya ve vatandaşlar da sorumludur. Bir millet tarihî eserlerine sahip çıkarken aslında kendi kimliğini, hatırasını ve gelecekteki söz hakkını korur.

3. Sanat, toplumun vicdanı ve estetik terbiyesidir

Sanat, hayatın kenarında duran bir eğlence değildir. İnsanın acısını, sevincini, korkusunu, inancını ve umudunu anlamlandıran temel bir medeniyet alanıdır. Şiir dilin inceliğini, musiki ruhun ahengini, mimari ortak yaşamın düzenini, resim bakışın derinliğini, tiyatro ve sinema insan davranışlarının sonuçlarını görünür kılar. Sanatın bulunduğu yerde insan yalnızca bakmaz; görmeyi, yalnızca işitmez; dinlemeyi öğrenir.

Bir toplum sanata değer vermediğinde estetik duyarlılığını kaybeder. Şehirler kimliksiz, meydanlar ruhsuz, konuşmalar kaba ve gündelik hayat tahammülsüz hâle gelir. Güzel ile çirkini ayırt etme kabiliyeti zayıfladıkça yalnız mimari değil, siyaset dili ve insan ilişkileri de sertleşir. Çünkü estetik terbiye, başkasının varlığına dikkat etmeyi öğretir. Bir türküyü sabırla dinlemek, bir hat levhasındaki ölçüyü görmek veya bir filmin karakterleriyle empati kurmak, insanın iç dünyasını genişletir.

Sanatçının görevi yalnız alkış toplamak değildir. Sanatçı bazen unuttuğumuz bir değeri hatırlatır, bazen toplumun yarasını gösterir, bazen de geleceğe dair yeni bir hayal kurar. Bu sebeple sanatçının özgür

düşünce ortamına, nitelikli eğitime, çalışma alanlarına ve adil destek mekanizmalarına ihtiyacı vardır. Sanatı yalnız piyasanın hızlı tüketim kurallarına bırakmak, derinlikli eserlerin ortaya çıkmasını zorlaştırır. Kamu desteği ise yönlendirme ve kayırma aracına dönüşmemeli; şeffaf, çoğulcu ve liyakate dayalı olmalıdır.

Geleneksel sanatlarımız da yaşayan bir dil olarak ele alınmalıdır. Hat, tezhip, ebru, çini, minyatür, ahşap ve taş işçiliği yalnız geçmişe ait hatıralar değildir. Usta-çırak disipliniyle, akademik araştırmayla ve çağdaş yorumlarla geleceğe taşınabilir. Gelenekten yararlanmak onu taklit etmek değil, özündeki ölçüyü, sabrı ve hikmeti bugünün diliyle yeniden üretmektir.

4. Liyakat: Medeniyetin kurumsal omurgası

Liyakat, bir görevin o işi yapabilecek bilgiye, tecrübeye, ahlaka ve sorumluluk duygusuna sahip kişiye verilmesidir. Bu ilke yalnız devlet yönetiminde değil; eğitimde, sanatta, medyada, iş dünyasında ve sivil toplumda da hayati önem taşır. Liyakatin olmadığı yerde adalet duygusu sarsılır. İnsanlar emek vererek değil, ilişki kurarak ilerlemenin mümkün olduğuna inanır. Böylece çalışma isteği azalır, vasatlık normalleşir ve kurumların hafızası zayıflar.

Bir tarihî eserin restorasyonu ehil olmayan ellere bırakıldığında geri dönüşü olmayan zarar doğar. Bir okul niteliksiz yönetime teslim edildiğinde kuşaklar etkilenir. Bir sanat kurumu kayırmacılıkla yönetildiğinde gerçek yetenekler görünmez olur. Bir hastanede, belediyede veya şirkette görevin gerektirdiği yeterlilik aranmadığında bunun bedelini bütün toplum öder. Liyakat bu nedenle soyut bir ahlak ilkesi değil, gündelik hayatın güvenliği ve kalitesiyle doğrudan ilgili bir zorunluluktur.

Liyakat tek başına diploma demek değildir. Bilgi kadar tecrübe, dürüstlük, iletişim yeteneği, kamu yararı bilinci ve hesap verebilirlik de önemlidir. En bilgili kişi, etik sorumluluk taşımıyorsa yetkisini kötüye kullanabilir. En tecrübeli kişi yeniliğe kapalıysa kurumunu geride bırakabilir. Sağlıklı bir liyakat sistemi; açık ölçütler, adil sınavlar, şeffaf atamalar, düzenli değerlendirme ve itiraz imkânı gerektirir.

Toplumun gençlerine verilecek en güçlü mesaj şudur: “Çalışırsan, öğrenirsen ve dürüst kalırsan emeğinin karşılığını alırsın.” Bu güven sağlanmadığında beyin göçü yalnız ekonomik sebeplerle değil, adalet arayışıyla da büyür. Liyakatli insanı korumak, ülkenin geleceğini korumaktır.

5. İnsan ilişkileri ve gündelik hayatta medeniyet

Medeniyet büyük törenlerde söylenen sözlerden önce, gündelik ilişkilerde görünür. Bir insanın kendisinden güçsüz olana davranışı, bir yöneticinin eleştiriye tahammülü, bir sürücünün yayaya verdiği değer, bir müşterinin emekçiye hitabı ve bir ailenin yaşlılarına gösterdiği hürmet gerçek medeniyet ölçüleridir. Nezaket zayıflık değil, insanın kendine hâkim olma gücüdür.

Günümüzde dijital iletişim insanları birbirine yaklaştırırken yeni bir kabalık alanı da oluşturmuştur. Yüz yüze söylenemeyecek sözler ekran arkasından kolayca yazılmakta, hakaret fikir gibi sunulmakta ve insanlar dinlemeden hüküm vermektedir. Oysa sağlıklı toplum, farklılıkları yok ederek değil, onları hukuk ve saygı içinde bir arada yaşatarak güçlenir. Tartışmak düşmanlaşmak değildir; eleştirmek aşağılamak değildir.

Aile, okul ve mahalle insan ilişkilerinin ilk eğitim alanlarıdır. Çocuk, büyüğün sözünden çok davranışını örnek alır. Evde saygı, okulda adalet ve sokakta dayanışma görürse toplumun değerlerini içselleştirir. Sürekli bağırmanın, küçümsemenin ve şiddetin hâkim olduğu bir çevrede yetişen insanın barışçı ilişkiler kurması zorlaşır. Bu yüzden değer eğitimi yalnız nasihatle değil, örnek davranışla verilmelidir.

Türk kültüründeki misafirperverlik, komşuluk, imece, vakıf geleneği, büyüğe hürmet ve mazluma yardım anlayışı çok kıymetlidir. Fakat değerler yalnız övülerek yaşamaz. Günlük hayatta uygulanmadığında güzel sözler müze eşyasına dönüşür. Komşusunun derdini görmeyen, işçisinin hakkını geciktiren veya kamu malını korumayan kişinin gelenekten söz etmesi, değerleri yaşatmaya yetmez.

6. Eğitim, dil ve kültürel hafıza

Bir toplumun medeniyet seviyesini belirleyen en güçlü kurum eğitimidir. Eğitim yalnız meslek kazandıran bir süreç değildir; insanın düşünme, soru sorma, güzeli seçme, hakka saygı duyma ve ortak mirası koruma yeteneğini geliştirir. Sanat ve tarih eğitimi sınavlarda birkaç soruya indirildiğinde çocuklar kendi şehirlerinin hikâyesinden uzaklaşır. Oysa öğrenciler müzelerle, kütüphanelerle, atölyelerle, tiyatroyla, sinemayla ve tarihî mekânlarla doğrudan buluşturulmalıdır.

Dil de kültürel hafızanın taşıyıcısıdır. Kelime hazinesi daralan insanın düşünce dünyası da daralır. Kendi klasiklerini okuyamayan, deyimlerini ve türkülerini anlayamayan nesiller geçmişle bağ kurmakta zorlanır. Bunun çözümü yabancı dillere kapanmak değil; ana dile hâkim olurken dünyadaki bilgi ve sanat birikimine de açılmaktır. Güçlü toplumlar kendi dillerini korur, başka dilleri öğrenir ve tercüme yoluyla medeniyetler arasında köprü kurar.

Öğretmen burada merkezi bir role sahiptir. Öğretmenin itibarı zedelendiğinde eğitimin niteliği de zayıflar. Nitelikli öğretmen yalnız bilgi aktaran değil, öğrencisinin yeteneğini fark eden, ona merak kazandıran ve karakteriyle örnek olan kişidir. Kütüphanesi olmayan okul, sanat atölyesi bulunmayan şehir ve araştırmaya vakit ayıramayan öğretmenle kültürel kalkınma eksik kalır.

7. Şehir, mimari ve kamusal estetik

Şehirler toplumların açık hava kitaplarıdır. Meydanlar, sokaklar, parklar, ibadethaneler, kültür merkezleri ve konutlar bir medeniyetin insanı nasıl gördüğünü anlatır. Yaya için güvenli olmayan, engelliye hesaba

katmayan, çocuklara oyun alanı sunmayan ve yaşlıları kamusal hayattan dışlayan şehir planı, insan merkezli değildir. Şehrin değeri yalnız arsa fiyatıyla ölçüldüğünde kültür, tabiat ve hatıra kaybeder.

Plansız betonlaşma tarihî silueti yok ederken insan ilişkilerini de dönüştürür. Mahalle kültürünün yerini birbirini tanımayan kalabalıklar alır; ortak alanlar azalır, insanlar yalnızlaşır. Modern yapılaşma elbette gereklidir, ancak yenilik geçmişi silmek zorunda değildir. İyi mimari, çağın ihtiyacını karşılarken iklimi, yerel malzemeyi, kültürel dokuyu ve insan ölçeğini gözetir.

Kamusal estetik lüks değildir. Temiz bir sokak, bakımlı bir park, okunaklı bir tabela, uyumlu bir cephe ve korunmuş bir tarihî yapı insanın yaşadığı yere saygısını artırır. Kötü tasarım ve görsel kirlilik ise zamanla duyarsızlık üretir. Belediyelerin imar kararlarında mimar, şehir plancısı, sanat tarihçisi, sosyolog ve vatandaşın görüşüne yer vermesi bu nedenle önemlidir.

8. Dünyadan alınacak ders: Taklit değil, ilke

Dünyanın farklı ülkelerinde tarihî eserlerin korunması, müzelerin yaygınlaştırılması ve sanatın desteklenmesi konusunda başarılı örnekler vardır. Ancak gelişmişlik, başka ülkelerin biçimlerini olduğu gibi kopyalamak değildir. Asıl alınması gereken; planlama, bilimsel yöntem, kurumlara güven, şeffaflık ve uzun vadeli düşünme ilkeleridir. Her toplum bu ilkeleri kendi tarihî ve kültürel şartları içinde yorumlamalıdır.

Bir ülkenin müzelerini çoğaltması önemlidir; fakat müzeyi yaşayan eğitim alanına dönüştürmek daha önemlidir. Bir şehrin konser salonu yapması değerlidir; fakat sanatçı yetiştirecek okullara ve özgür üretim ortamına yatırım yapmak daha kalıcıdır. Tarihî bölgeyi turizme açmak faydalıdır; fakat orada yaşayan insanların hayatını ve yerel kültürü korumak gerekir. Aksi hâlde tarih, yalnızca satılan bir dekor hâline gelir.

Medeniyetler birbirinden öğrenerek büyür. Endülüs, Bağdat, Semerkant, İstanbul, Floransa ve daha nice merkez; farklı dillerin, inançların, bilimlerin ve sanatların karşılaşmasıyla zenginleşmiştir. Kapanmak kültürü korumaz; bilinçli etkileşim kültürü geliştirir. Kendi kimliğine güvenen toplum, başka medeniyetlerin birikiminden korkmaz; onu inceler, değerlendirir ve yeni bir sentez üretir.

9. Sanat, tarih ve değerler için bir yol haritası

Toplumsal kalkınma için önce kültür politikalarının günlük siyasi tartışmaların ötesinde, uzun vadeli bir devlet ve toplum politikası hâline gelmesi gerekir. Tarihî eserlerin envanteri güncel tutulmalı, koruma kararları bilimsel kurullarca alınmalı ve yapılan restorasyonlar kamuoyuna açık biçimde denetlenmelidir. Kaçak kazı, eser kaçakçılığı ve tarihî çevreyi bozan imar uygulamalarına karşı etkili yaptırımlar uygulanmalıdır.

Sanat eğitimi erken yaşta başlamalı; her çocuk gelir düzeyi ne olursa olsun müzik, resim, edebiyat, tiyatro veya geleneksel sanatlardan en az biriyle buluşabilmelidir. Yerel sanatçılar için atölyeler, sergi alanları ve

üretim destekleri oluşturulmalı; destek dağıtımında açık ölçütler kullanılmalıdır. Televizyon ve dijital mecralar yalnız hızlı tüketilen içeriklere değil, kültür ve sanat yapımlarına da alan açmalıdır.

Kamu kurumlarında ve kültür kuruluşlarında liyakat esas alınmalı; görevlendirmeler uzmanlık, deneyim ve etik yeterlilik üzerinden yapılmalıdır. Üniversiteler ile yerel yönetimler arasında iş birliği kurulmalı; sanat tarihi, restorasyon, şehir planlama ve sosyoloji alanlarının bilgisi karar süreçlerine taşınmalıdır. Her büyük proje için yalnız ekonomik değil, kültürel ve toplumsal etki değerlendirmesi de yapılmalıdır.

Vatandaşın sorumluluğu da unutulmamalıdır. Çevresindeki tarihî yapıyı korumak, müzeyi ziyaret etmek, kitap okumak, yerel sanatçıdan eser almak, çocuğunu sanatla tanıştırmak ve kamusal alanda nezaketi gözetmek küçük fakat etkili adımlardır. Medeniyet yalnız yukarıdan kurulan bir düzen değildir; her insanın günlük davranışlarıyla yeniden üretilir.

Sonuç: Geleceği kurmak için hafızayı ve insanı korumak

Bir toplumun gerçek zenginliği, yalnız kasasındaki para veya toprağındaki maden değildir. Onun en büyük serveti yetişmiş insanı, ortak hafızası, dili, sanatı, adalet duygusu ve birbirine duyduğu güvendir. Bu değerler zayıfladığında ekonomik başarılar kırılgan hâle gelir. Çünkü güvenin olmadığı yerde iş birliği, liyakatin olmadığı yerde kalite, sanatın olmadığı yerde incelik, tarih bilincinin olmadığı yerde kimlik sürdürülemez.

Geri kalmışlıktan kurtuluş, sadece daha çok bina yapmakla değil, daha nitelikli insan yetiştirmekle mümkündür. Tarihî eserleri koruyan, sanatçısına nefes alanı açan, öğretmenine değer veren, görevleri ehline teslim eden ve insan ilişkilerinde merhamet ile adaleti esas alan toplumlar kalıcı biçimde yükselir. Medeniyetin özü, gücü gösterişli biçimde sergilemek değil; gücü hak, hukuk ve güzellik uğrunda kullanabilmektir.

Geçmişe körü körüne bağlanmak da geçmişî küçümsemek de doğru değildir. Yapılması gereken, tarihimizden hikmet almak, yanlışlarımızla yüzleşmek ve insanlığın ortak birikimini çağın imkânlarıyla buluşturmadır. Sanat bu buluşmanın dili, eğitim yolu, liyakat güvencesi, ahlak ise pusulasıdır.

Son söz olarak şunu söylemek gerekir: Taşları korumak yetmez, o taşlara anlam veren insanı da korumalıyız. Eserleri sergilemek yetmez, onları anlayacak bir nesil yetiştirmeliyiz. Değerlerden söz etmek yetmez, onları davranışlarımızda yaşatmalıyız. Çünkü tarih bize miras, sanat bize nefes, liyakat bize güven, insanlık ise bütün medeniyetlerin ortak vicdanıdır.

Gazeteci, Senarist ve Yönetmen
OSMAN AKDAĞ